

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2018 | 3. SZÁM
LX. ÉVFOLYAM

Gulyás László Szabolcs
*Lex és consuetudo: a magyarországi jobbágyköltözés
középkori szabályrendszere*

Az 1917-es orosz forradalmak és Magyarország

Pollmann Ferenc, Paál Vince, Hajdu Tibor,
Klestenitz Tibor, Csunderlik Péter,
Balázs Eszter, Ábrahám Barna, Kaba Eszter,
Tamás Ágnes, Vörös Boldizsár

TARTALOMJEGYZÉK

LX. évfolyam, 2018. 3. szám

TANULMÁNY

Gulyás László Szabolcs • <i>Lex és consuetudo</i> : a magyarországi jobbágyköltözés középkori szabályrendszere	373
AZ 1917-ES OROSZ FORRADALMAK ÉS MAGYARORSZÁG	
Vörös Boldizsár • Szerkesztői előszó	397
Pollmann Ferenc • Jön a muszka! Megy a muszka? Az oroszországi forradalmak hatása a Monarchia hadviselésére a keleti fronton 1917-ben	399
Paál Vince • Információk az oroszországi forradalmakról – a magyar cenzúrán keresztül. A sajtóellenőrzés Magyarországon az első világháború idején	407
Hajdu Tibor • A magyar parlamenti pártok vezetői az 1917. februári orosz forradalomról	417
Klestenitz Tibor • Az oroszországi forradalmak értékelése a magyar egyházi közvéleményben	423
Csunderlik Péter • „Beszéljünk mi is oroszul, cselekedjünk mi is oroszul!” Az 1917-es oroszországi forradalmak hatása a Galilei Körre	433
Balázs Eszter • „Szinte csodás krízis”. A februári orosz forradalom értelmiségi fogadtatása Magyarországon 1917-ben	443
Ábrahám Barna • A szlovákok és az oroszországi forradalmak	459
Kaba Eszter • „Az 1917–1918-as tél Oroszországban hadifoglyaink legnehezebb időszaka lesz.” Hadifogolysorsok és az oroszországi forradalom	469
Tamás Ágnes • Az 1917. évi oroszországi események karikatúrák tükrében	479
Vörös Boldizsár • Egy vármegyei hivatalnok az 1917-es oroszországi forradalmakról, avagy eszközök az eligazodáshoz a világtörténelemben	499

AZ OROSZORSZÁGI FORRADALMAK ÉRTÉKELÉSE A MAGYAR EGYHÁZI KÖZVÉLEMÉNYBEN

KLESTENITZ TIBOR

THE ASSESSMENT OF THE RUSSIAN REVOLUTIONS IN THE PUBLIC OPINION OF THE HUNGARIAN CHURCHES

The study explores the way in which Catholic and Protestant ecclesiastical public opinion assessed the Russian Revolutions. The Catholics regarded these events as a source of immediate danger right from the start, for they feared that in the wake of the Russian example social democracy and anti-clericalism might expand in Hungary as well, and social order be endangered. More optimistic views, calculating with the restoration of religious freedom in Russia and the possibility of the union with the orthodox faith, were a minority from the beginning. The Protestants, on the other hand, at first adopted a more optimistic stance, hoping for the worldwide extension of democracy and social justice, and trusting in their own abilities to moderate the revolutionary waves once these reached Hungary. In their ranks, it was only after the edict on the separation of state and church, issued early in 1918, that condemnation of the revolution and the parallel call for order became general.

Keywords: Russian Revolutions, World War I, Catholic press, Catholic-Orthodox Union, Protestant press

„Tény az, hogy a szocialisztikus vezérek és izgatók lázas tevékenységet fejtenek ki: ülészeknek, írnak, szónokolnak, agítálnak, szervezkednek; ámításokkal híveik számát félelmetesen szaporítják. [...] Hagyjuk tovább terjedni a lelki ragályt? [...] Nem, azt mondja a hit és az ész; nem, azt mondja a keresztény szeretet és az igazi hazaszeretet”¹ – jelentette ki az országos katolikus nagygyűlés egyik tekintélyes szónoka, Wolafka Nándor debreceni plébános 1903 októberében. A magyar katolikus egyházi nyilvánosság a 20. század elején komoly aggodalommal figyelte a szociáldemokrácia tevékenységét. Az egyháziak elsősorban az osztályharc elmélete, illetve az antiklerikális, ateista nézetek miatt nehezteltek a munkásmozgalomra, amelynek ellensúlyozására megindították a keresztényszocialista szervezkedést.² A tanulmányban először azt vizsgálom, hogy ez az alapfelfogás mennyi

Klestenitz Tibor, posztdoktor kutató (NKFIH 124418), MTA BTK Történettudományi Intézet. A tanulmány elkészítését a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság támogatta.

- ¹ *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1900–1913. Válogatott beszédek és tudósítások.* Vál., bev., jegyz. Klestenitz Tibor. Bp., 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti források 7) 121–122.
- ² Erről részletesen lásd Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923.* Bp., 1977.

ben érvényesült az 1917-es oroszországi forradalmak megítélésében, és a petrográdi események hatást gyakoroltak-e a hazai katolicizmusra. A tanulmány második részében azt mutatom be, hogy a protestáns nyilvánosság fórumain hogyan ítélték meg az orosz forradalmakat, és hogy az itt megfogalmazódó vélemények mennyire tértek el a katolikus reakcióktól.

A cári autokratikus rendszer bukásának hírére 1917 tavaszán a magyar katolikus és protestáns egyházi sajtó egyaránt nagy meglepetéssel fogadta. A cikkek eleinte a helyzet átláthatatlanságát hangsúlyozták, kiemelve, hogy az orosz helyzet kizárólag angol hírforrásokból, tehát szükségszerűen csak erős torzításokkal ismerhető meg. Az első kommentárok szerint – amelyek a német sajtó véleményét visszhangozták – a forradalom tulajdonképpen azért tört ki, mert Nagy-Britannia attól tartott, hogy a cári kormányzat különbékét akar kötni a központi hatalmakkal. A brit kormány ezért inkább megbuktatta a törvényes, de népszerűtlen hatalmat, hogy továbbra is biztosítsa az oroszok katonai részvételét. Ez az értelmezés egyaránt megtalálható volt a fővárosi orgánumban, a Szent István Társulat által kiadott *Katholikus Szemlében*, illetve a Somogy megyei Gyékényesen szerkesztett evangélikus néplap, a *Harangszó* lapjain.³

A meglepettség abban is tetten érhető, hogy az első mélyebb elemzések még nem önálló írások, hanem a német szakajtó cikkeinek fordításai voltak. A *Katholikus Szemle* több tanulmányt vett át a *Historisch politische Blätter für das katholische Deutschland* nevű konzervatív folyóiratból. A *Mit remélhetnek a katolikusok az oroszországi forrongástól* című írás például a vallásszabadság lehetőségeivel foglalkozott. A bizakodó gondolatmenet szerint a Petrográdon hatalomra került forradalmi kisebbség tudatában volt annak, hogy rengeteg belső ellensége van, így nem engedheti meg magának, hogy – a népesség mintegy kilenc százalékát kitevő⁴ – oroszországi katolikusokat is magára haragítsa. Ezért szükséges lesz a vallásszabadság gyakorlati érvényesítése, ami már meg is kezdődött, megszüntették például azt a tilalmat, hogy katolikusok nem vállalhattak közhivatalt, és eltörölték az egyetemeken és főiskolákon a katolikusokat korábban sújtó *numerus clausus*. A cikk szerint az ideiglenes kormánynak jó viszonyra kell törekednie az ortodox egyházzal is. A nép kívánására fel kell számolni a még Nagy Péter cár által az ortodoxia ellenőrzésére létrehozott állami testületet, a Szent Szinódust, és helyette ismét be kell tölteni a pátriárkai méltóságot, még akkor is, ha „az államelnöki szék fénye a patriarcháé előtt némileg elhomályosodik”. Szükség lesz továbbá az állam és az egyház jogainak világos szétválasztására, hiszen azok korábban teljesen összekeveredtek. A cárnak például még az is jogában állt, hogy ukázzal szenteket avathasson, amit II. Miklós hét alkalommal meg is tett.⁵

Később egyre több önálló elemzés jelent meg, amelyeket alapvetően két csoportra bonthatunk: az első a forradalom lehetséges egyházpolitikai hatásaival, a második pedig annak hazai, belpolitikai következményeivel foglalkozott. Az első típus írásai döntően a

³ Külföldi folyóiratok szemléje. *Katholikus Szemle* 31 (1917) 546.; A világháború eseményei. *Harangszó* 1917. március 25. 92.

⁴ Adriányi Gábor: *A katolikus egyház története a 20. században Kelet, Közép-kelet és Dél-Európában*. [Bp.,] 2005. 18.

⁵ Külföldi folyóiratok szemléje. *Katholikus Szemle* 31 (1917) 742–743.

katolicizmus kelet-európai kilátásaira összpontosítottak. Hadzsega Gyula görögkatolikus teológus, az ungvári szeminárium tanára például azt feltételezte, hogy az Orosz Birodalom összeomlásával hamarosan létrejön a független Ukrajna, amelynek ortodox egyháza könnyen megnyerhető lesz arra, hogy a görögkatolikusok mintájára, a pápa főségét elismerve unióra lépjen Rómával. Úgy látta, hogy az előjelek igen biztatóak, hiszen Andrij Septickij leMBERGI görögkatolikus érsek már hozzá is látott az unió előkészítéséhez, hatalmas templom épült Kijevben, és az érsek ukrán kiejtéssel elmondott ósláv miséje nagy vonzerőt gyakorolt az ukrán tömegekre. Hadzsega úgy vélte, hogy a magyaroknak is részt kell vennie ebben a munkában, és amint konszolidálódik a politikai helyzet, missziókat kell indítani Ukrajnába, amelyeknek igehirdetéssel, tárgyilagos hangvételű brosúrák és folyóiratok terjesztésével kell küzdeniük az unióért. Arra hivatkozott, hogy a Vatikán is nagy lehetőséget látott az új helyzetben, és XV. Benedek pápa 1917 májusában bíborosi kongregációt alapított a keleti egyház számára, októberben pedig életre hívott egy intézetet a keleti egyházi tudományok művelésére. Hadzsega politikai érveket is felhozhatott javaslatok mellett, mert szerinte az ukrainai katolikus térítés alkalmasnak látszott arra, hogy ellensúlyozza az oroszok által bátorított skizmatikus mozgalom hatását.⁶ Ez a 20. század elejétől kezdve próbálta – a pánszláv törekvések jegyében – ortodoxiára téríteni az elmaradott északkelet-magyarországi területek görögkatolikus vallású ruszin lakosságát.⁷ A skizmatikus mozgalomban a hazai görögkatolikusok vezetői a világháború alatt komoly veszélyt láttak. Ezért például az Ungváron kiadott *Görög Katolikus Szemle* 1914–1915 folyamán több cikksorozatban ismertette a görögkatolikus közösséget Oroszországban érő elnyomatást, és apológiai írások tömegével igyekezett az ortodox „tévtanoktól” megvédeni a híveket.⁸ A folyóirat szerzői még 1918 nyarán sem elsősorban a bolsevik, hanem az ortodox propaganda hatásaitól félték az orosz hadifogságból hazatérő férfiak kapcsán, mivel úgy tudták, hogy a munkácsi egyházmegyében egyes hazatérők a nem sokkal korábban végrehajtott egyházi naptárreform ellen izgattak. Néhányan például a húsvétot tüntetően a régi Julián-naptár szerint ülték meg.⁹ A szerzők ugyanakkor hangsúlyozták, hogy az egyház részéről az erőszakos fellépés biztosan nem lehet eredményes, ehelyett kitartó, türelmes felvilágosítómunkára, népmissziókra vagy akár ismeretterjesztő mozi-előadásokra van szükség a tömegek megnyerésére.¹⁰

Hadzsega Gyula optimista felfogását a küszöbönálló unióról korántsem osztotta minden egyházi véleményformáló. A fiatal klerikus, Hamvas Endre a *Religióban* elismerte ugyan, hogy az orosz forradalom látszólag közelebb hozta az uniót, hiszen összeomlott a pánszláv

⁶ Hadzsega Gyula: Az Unio eshetőségei Ukrajnában. *Katolikus Szemle* 32 (1918) 399–403.

⁷ Erről részletesen lásd Gönczi Andrea: *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. Ungvár–Beregszász, 2007.

⁸ A görög katolikusok sorsa Oroszországban. *Görög Katolikus Szemle* 1914. szeptember 20. 1.; Vargha Gyula: Skizmatikus vitapontok és azok görög forrásokból merített cáfolatai. (Apológiai tanulmány.) *Görög Katolikus Szemle* 1915. január 3. 1.

⁹ Már korábban is kényes kérdésnek számított a naptárreform, amit a munkácsi egyházmegyében a hívek nagy része elutasított. Marosi István: *A munkácsi görögkatolikus egyház kihívásai és megoldási kísérletek Firczak Gyula püspök (1891–1912) idején*. Budapest, 2010. (Licencia dolgozat) 41–42.

¹⁰ Népink és a bolsevizmus. *Görög Katolikus Szemle* 1918. június 2. 1.

politika és a cári hatalom, a forradalom rést ütött az ortodox konzervativizmuson. Remélni lehet továbbá, hogy a szabad Oroszországban a tudatlanság és gyűlölet átadja helyét a kiengesztelődésnek, megélnéülhet a Nyugat és Kelet közötti kapcsolattartás. Mindennek ellenére úgy látta, hogy „a szakadást nem a cárok okozták, nem is ők voltak annak egyedüli fenntartói. Itt egy történelmi alakulattal állunk szemben. Az ilyen történelmi alakulatokat nem lehet máról holnapra talajukból kiszakítva átültetni. Amint időre volt szükségük, hogy kifejlődjének, úgy időre van szükségük, hogy visszafejlődjének azon tényezők, melyek a schizmat kialakították és csontossá merevítették.”¹¹

Az elsősorban távlati, stratégiai kérdéseket tárgyaló *Religio*val szemben a jezsuita Bangha Béla által irányított *Magyar Kultúra* című folyóirat, a harcos katolicizmus orgánuma inkább az orosz helyzet aktuálpolitikai jelentőségével foglalkozott.¹² A kérdést elsősorban Burján Károly publicista tartotta napirenden, akinek írásait átította a militáns szabadkőműves-ellenesség és antiszemitizmus. Az ő elbeszélése szerint az orosz forradalmárok 1917 tavaszán valójában be akarták fejezni a háborút, ám a nyugat-európai szabadkőművesek ügyesen megakadályozták ezt, mert attól tartottak, hogy a békekötés után le kell mondaniuk az óriási anyagi haszonnal járó nyereszkezdésről.¹³ Azt is fontosnak tartotta kiemelni, hogy egyes nyugati lapok szerint az orosz forradalom vezetőinek többsége zsidó, és ezt „bizonyára azzal a céllal közölték, hogy az illető forradalmár egyéniségének megrajzolását teljessé tegyék. Mert ha valakiről szükségesnek véljük kiemelni, hogy: zsidó, akkor ezzel adatokat kívánunk szolgáltatni az illető lelki habitusához.”¹⁴

Bangha Béla – a lap főszerkesztőjeként – az 1918-as évfolyam beköszöntő cikkében foglalkozott részletesen az orosz forradalmakkal. Örömét fejezte ki ugyan az oroszokkal kötendő különbéke lehetősége miatt, de hangsúlyozta, hogy ezzel egyidejűleg Európa országainak új veszélyforrással kell szembenéznük, hiszen Lenin a forradalom exportjára készül. „A forradalom-szülte béke oltárra fogja emelni a forradalmat, azt, amely pillanatig megenyhít egy-egy feszültséget, hogy helyette permanenssé tegye a dulakodást kisebb körzetekben: az egyes államokon belül. A szociáldemokrácia nemzetközisége és osztályharca is ezt akarja: kisebb körzetekbe vinni bele a háborút, megvetve s mellőzve azt, aminek mégis csak egy-egy nagy közösség: egy állami rend védelme volt a célja.” Bangha szerint a központi hatalmaknak ugyan rendkívül hasznos Lenin hatalomátvétele, de egyetemes emberi szempontból igen veszélyes, és „nem képzelhető [el] nagyobb képmutatás azokénál, akik az orosz forradalmat ünneplik, mert ebben elvileg a saját államuk szétesését, az osztály- és testvérháborút, a társadalmi közösségek legfőbb fennálló bástyáinak: az államiságnak lerombolását ünneplik, sürgetik, népszerűsítik”.¹⁵ 1918 nyarán pedig már teljesen reális veszélynek tartotta a bolsevizmus magyarországi megjelenését, a forradalom kitörését. Ezért elsősorban a társadalmi elit szociális érzéketlenségét hibá-

¹¹ Hamvas Endre: Az orosz egyház és az unió. *Religio* 76 (1917) 629.

¹² A *Magyar Kultúráról* részletesen lásd Molnár Antal – Szabó Ferenc SJ: *Bangha Béla SJ emlékezete*. Bp., 2010. 65–71.

¹³ B[urján] K[ároly]: Forradalmi biztatások. *Magyar Kultúra* 5 (1917) 329–330.

¹⁴ B[urján] K[ároly]: A Journal de Genève. *Magyar Kultúra* 6 (1918) 528.

¹⁵ Bangha Béla: Mít várunk 1918-tól? *Magyar Kultúra* 6 (1918) 3.

tatta, ugyanakkor a veszély elhárítására azonnali és drasztikus lépéseket követelt: a szak-szervezeti mozgalom, úgymond, „egészségesebb vezetés” kezébe helyezését, a nyilvánvalóan forradalmi szándékú lapok és könyvek betiltását, valamint az államra és a hadviselésre veszélyes munkásvezérek ártalmatlanná tételét.¹⁶

Az orosz helyzet ugyanakkor kapóra jött Bangha számára. 1918 januárjában indult meg ugyanis az általa irányított, keresztény-nemzeti elveket valló kezdeményezés, az egyházi érdekek védelmére vállalkozó Központi Sajtóvállalat részvényjegyzési akciója. Mivel 25 koronás részvényekből kívánták fedezni a vállalat alaptőkéjét, ezért széles körű társadalmi agitációt kellett kifejteni. Ezt az akciót lehetetlen lett volna sikeresen levezényelni az alsó papság aktív közreműködése nélkül. A korábbi évtizedekben a klérus meglehetősen kedvetlenül vett részt a hasonló kezdeményezésekben, amiről a különböző katolikus sajtóvállalkozások tengernyi panaszkodó beadványa tanúskodik az egyházi levéltárakban.¹⁷ 1918-ban viszont Bangha és a Központi Sajtóvállalat szószólói az oroszországi eseményekre hivatkozhattak: ha a magyar katolicizmus nem jut versenyképes sajtóhoz, a hazai közvéleményben is megindul az erjedés, ami végül baloldali hatalomátvételhez vezet, érveltek. A kezdeményezés egyik támogatója, Blaskovics Ferenc nagyprépost 1918 februárjában például arról írt a Temesváron megjelenő *Papok Közlönye* című orgánumban, hogy a híveket fel kell világosítani az úgynevezett „zsidó” kommunizmus oroszországi bűneiről. „Meg kell értetni a néppel és főleg a katolikus intelligenciával, hogy az ő sorsáról van szó. Mert ha idején nem fog a védekezéshez, minden téren le fog szorulni egy új jobbágyságba. De mi nem szónokolhatunk mindennap. Erre csak a sajtó képes” – írta.¹⁸ Ez az érvelés nagy szerepet játszott abban, hogy a klérus igen aktívan működött közre a Központi Sajtóvállalat részvényjegyzési kampányában, amely így rendkívül sikeresnek bizonyult. Az eredetileg tervezett hárommillió korona helyett mintegy tízmilliót sikerült összegyűjteni.¹⁹

Az orosz helyzetről Csernoch János bíboros is véleményt mondott, amit egyfajta hivatalos katolikus álláspontként értelmezhetünk. A hercegprímás a Szent István Társulat közgyűlését megnyitó beszédében, 1918. március 21-én nem kisebb témát, mint a világbéke esélyét tárgyalta. Fejtegetései XV. Benedek béketervéből indultak ki, amelyet 1917. augusztus 16-án hoztak nyilvánosságra. A pápa szerint a béke biztosításához elsősorban egy olyan tekintélyre van szükség, amelyet a világ valamennyi állama elismer, ezért javaslatot tett egy nemzetközi bíróság létrehozására, emellett sürgette az egyidejű és kölcsönös leszerelést, és konkrét ajánlásokat is megfogalmazott a világháború lezárására.²⁰ Csernoch szerint azonban az orosz forradalmak gyökeresen új helyzetet teremtettek. „Míg a pápa tiszteletben tartotta a történeti jogokat és az élő államszervezetek sérelme nélkül, természetes úton új tökéletesítő szervet akart kifejleszteni az internacionális viszonyok szabályozására, addig az orosz forradalom tabula rasat csinált. [...] Kísérletezett új teó-

¹⁶ B[angha] B[éla]: Állam az államban. *Magyar Kultúra* 6 (1918) 66–70.

¹⁷ Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon, 1896–1932*. Bp., 2013. 89–92., 146–149.

¹⁸ Blaskovics Ferenc: *A katolikus papság nemzetpolitikai feladatai*. *Papok Közlönye* 41 (1918) 149.

¹⁹ Klestenitz: *A katolikus sajtómozgalom*, 162.

²⁰ Gárdonyi Máté: *A Szentcsék és az első világháború*. *Vigilia* 80 (2015) 327–328.

riákkal, amelyek a gyakorlatra átválta fölbontották az orosz birodalmat, sőt a társadalmi rendet is s béke helyett megteremtette Oroszországban mindenkinek harcát mindenki ellen. Hirdette az osztályharcot és a törvényes államszervezetten belül élő népek önrendelkezési jogát, de azt is csak az osztályharc alapján. Ezekkel az elméletekkel forradalmasítani akarta az összes államokat s a külső háborúk helyett sokkal veszedelmesebb belháborúkat fölidézni.”²¹

A hercegprímás szerint az orosz példa újabb bizonyíték arra, hogy milyen veszélyekkel jár a keresztény állambölcselet elvetése, amely az államot nem gépnek, hanem szervesen fejlődő, élő organizmusnak látja, és hangsúlyozta, hogy minden változtatást csak lassan és fokozatosan szabad végrehajtani. Ezután figyelmeztette a magyar politikusokat: minél demokratikusabb egy állam, annál fontosabb, hogy a választók lelkiismeretes, valóságos emberek legyenek. „A jogkiterjesztés veszélyeinek elhárítására nincs alkalmasabb eszköz, mint a polgárok lelkiismereti érzékenységének fokozása” – mondta. Ezzel arra a lehetőségre utalt, hogy a baloldal megerősödhet a következő, valamivel szélesebb választójog alapján rendezendő választásokon.²² Az egyház tartozik azzal a nemzetnek, hogy a papok, tanárok, írók és tisztviselők útján felrázza a nemzet lelkiismeretét, hogy a „szilárd világnézeten” megtörjenek a „hazafiatlan és forradalmi áramlatok”, jelentette ki. Ezért felszólította a katolikus híveket, hogy vállalva segítsék át a nemzetet a belső krízisen, és teremtsék meg a kölcsönös bizalom és szereteten alapuló társadalmi békét. „Amit a nyers erőszak ellen négy évi élet-halál küzdelemben megvédett a hős magyar katona, azt nem veszíthetjük el szégyenletes szellemi harcokban”, mondta.²³

Ezekbe az erőfeszítésekbe a maguk módján bekapcsolódtak az Esterházy- és a Wekerle-kormányok vallás- és közoktatásügyi miniszterei, Apponyi Albert és Zichy János is. Mivel ők sem tartották elképzelhetetlennek egy radikális kormány hatalomra kerülését, ezért arra törekedtek, hogy megpróbálják növelni az egyház függetlenségét az állammal szemben. Ennek eszköze lett volna az úgynevezett katolikus autonómia létrehozása, amelynek ügye végigkísérte a dualizmus teljes történetét. Az autonómia választott világi tagokkal is rendelkező önkormányzati testület lett volna, amely az egyházi vagyon kezelésében, az intézmények és iskolák felügyeletében, illetve a főpapok kiválasztásában is szerepet kapott volna. Mivel azonban az autonómia számos ponton sértette volna a püspöki joghatóságot, a Vatikán és a hazai felső klérus nem lelkesedett az ötletért. 1917-ben viszont a püspöki kar felismerte, hogy a világi katolikusok bevonása az egyház hasznára lehet a várható politikai megrázkódtatások idején, ezért támogatásáról biztosította az újabb

²¹ Főmagasságú és főméltóságú Csernoch János Dr. esztergomi érsek, Magyarország bíboros hercegprímása elnöki megnyitó beszéde a Szent István Társulat LXIV-ik közgyűlésén, 1918. március 21-én. *Katolikus Szemle* 32 (1918) 291.

²² A kormány részéről Vázsonyi Vilmos 1917 decemberében nyújtotta be a parlamentnek a választójog kiterjesztéséről szóló javaslatot, amit jelentős szűkítésekkel 1918 júliusában fogadtak el. Bihari Péter: *Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*. Bp., 2008. 87.

²³ Főmagasságú és főméltóságú, 294–295.

javaslatot. Apponyi Albert 1917 decemberében be is nyújtotta a katolikus autonómiáról szóló törvénytervezetet, azonban a parlament ezt végül soha nem tárgyalta meg.²⁴

Összefoglalásként elmondhatjuk tehát, hogy a katolikusok szinte kizárólag közvetlen veszélyforrásként tekintettek az oroszországi forradalmakra, míg a mérleg másik serpenyőjében szinte csak az oroszországi vallásszabadság helyreállítása és az unió távlati reménye szerepelt, az is inkább csak 1917 novembere előtt.

A hazai protestánsok reakciói sokszínűbben alakultak, és az optimista vélemények jóval nagyobb szerepet játszottak. Az evangélikus néplap, a *Harangszó* felfogását például folyamatosan a békevágy irányította. 1917 márciusában arról írt, hogy a köztársasági államforma kimondása Oroszországban a béketárgyalások tulajdonképpeni megkezdését jelenti.²⁵ Ez az értelmezés a „legfelsőbb helyről” is megerősítést nyert, hiszen IV. Károly király április 14-én fogadta az evangélikusok küldöttségét, és azt mondta Prónay Dezsőnek, hogy az orosz forradalom végül békekötéshez fog vezetni.²⁶ A néplap szerkesztősége novemberben az újabb forradalmat nemcsak várhatónak, de egyenesen elkerülhetetlennek ítélte, és úgy vélte, hogy – az angolok jármából kikeveredni nem tudó Kerenszkij-kormányzattal szemben – a bolsevikok valóban békére törekednek majd. „Ez a fejlődés a mi javunkra fogja billenteni a mérleget mindenképpen.”²⁷

Az optimizmus a hivatalos egyházi sajtóban is sokáig tartotta magát. A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* egyik szerzője 1917 áprilisában elsősorban a munkásmozgalom felemelkedésének bizonyítékát látta az orosz eseményekben, méltatta a stockholmi békekongresszus jelentőségét, és úgy vélte, hogy a durva orosz munkáskezek békemunkájához egy protestáns világkonferencia összehívásával is hozzá kellene járulni.²⁸ 1917 tavaszán a Pápán megjelenő *Dunántúli Protestáns Lapban* Patay Károly református lelkész arról írt, hogy az orosz forradalom eszméi előbb-utóbb a Kárpát-medencébe is betörnek majd, ám a magyar protestantizmus képes lesz arra, hogy megszeli magát és helyes mederbe terelje ezt a „szertelen irányzatot”, hiszen tulajdonképpen a protestantizmus az igazi, krisztusi szocializmus hirdetője.²⁹ Az optimizmus a *Dunántúli Protestáns Lapban* még 1918 elején is tetten érhető, amikor egy publicista úgy vélte, hogy Oroszország jövője ugyan még bizonytalan, de a demokratizálás bizonyára tovább fog haladni, megnő a szocializmus befolyása, hiszen a szocialisták hozták meg nemcsak a politikai szabadságot, de a békét is. „Kétségtelen, hogy Leniné és társaié lesz az orosz nép szíve”, írta. Ezután azt jósolta, hogy ez világszerte hasonlóan fog alakulni, hiszen a békéért a szocialisták dolgoztak – legalábbis szavakkal – a legtöbbet. Lenin utópiája a magántulajdon eltörléséről milliókat fog maga mögé állítani, a magyar protestantizmusnak ezért végre komolyan kell vennie a szocializmust, „szóba kell vele állni és érvei ellen érveket állítani”, ám ehhez a szerző, némileg

²⁴ Salacz Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. München, 1974. 125–132.

²⁵ A világháború eseményei. *Harangszó* 1917. március 8. 101.

²⁶ Az evangélikus hódoló küldöttség a királynál. *Harangszó* 1917. április 22. 106.

²⁷ A világháború eseményei. *Harangszó* 1917. november 18. 244.

²⁸ Nekünk nincsen szavunk? *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1917. április 29. 190–191.

²⁹ Patay Károly: 1917. *Dunántúli Protestáns Lap* 1917. december 30. 345.

talán meglepő módon, hozzáteszi: a szocializmusnak „azokat a követeléseit, amelyeket magunk is helyeslünk, támogatnunk, megvalósulásra segítenünk kell”.³⁰

A protestánsok által helyeselt követelések elsősorban a társadalmi igazságosság igényére vonatkozhattak. Intő jel lehetett például 1918 januárjában Kiss Géza református lelkész nyílt levele, amely arra kérte az egyházi zsinatot, hogy végre tűzze napirendjére a lelképászorok fizetésrendezésének kérdését. Úgy vélte, hogy ez a kérdés legalább 1500 gyülekezetet érintett, ahol maga az egyház pusztá léte is veszélybe került volna, ha a fizetésrendezés miatt kénytelenek lettek volna többszörösére emelni a híveket terhelő egyházi adó összegét.³¹

A protestáns közvélemény hozzáállása kezdetben tehát nem volt eleve elítélő és ellenséges az orosz forradalmi kormányokkal szemben, hiszen sokan bíztak abban, hogy a protestánsok közreműködésével a hazánkat elérő forradalmi hullámok mérsékelhetőek lesznek. Ebben talán az a dilemma érhető tetten, amelyet a korszakban a legnagyobb hatással Szabó Dezső fogalmazott meg. 1913-ban, a *Nyugat*-ban megjelent írásában úgy vélekedett, hogy a protestantizmus – miután lényegében alig maradt mondanivalója saját kora számára – idővel szükségszerűen arra fog kényszerülni, hogy túlélése érdekében vagy a konzervativizmussal, és így a katolikus egyházzal, vagy pedig a „haladó iránnyal”, azaz a szociáldemokráciával kössön szövetséget. Szabó a második lehetőség mellett emelt szót, mivel szerinte „a protestantizmus csak úgy élhet meg, ha mint a folytonos haladás szerve, tartalmában újra meg újra megújítja magát”.³² Mint az orosz forradalmakra érkező reakciók megmutatják, ez a felfogás 1917–1918-ban is jelen volt a protestáns nyilvánosság fórumain.

Úgy tűnik, hogy a magyar protestánsok számára az igazi fordulópontot az jelentette, amikor a bolsevik kormányzat 1918 januárjában rendeletet hozott az állam és az egyház szétválasztásáról. Ennek részeként állami anyakönyvezést vezettek be, megszüntették a kötelező vallásoktatást, valamint államosították az egyházi egyesületek vagyonát.³³ Erről az eseményről minden számottevő protestáns orgánus beszámolt, és a kommentárok egyértelmű elítélésről tanúskodnak. Az *Evangelikus Óráló* például arra figyelmeztetett, hogy a forradalmi szenvedélyek akár Magyarországon is elvezethetnek az egyházi javak szekularizációjához,³⁴ a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* pedig azt hangsúlyozta, hogy az oroszok ezzel a nagy francia forradalom tradícióit követik, és helyeselte, hogy az ortodox pápáság harcot kezdett az intézkedések ellen.³⁵ Júliusban a *Dunántúli Protestáns Lap* szerzője úgy vélekedett, hogy a valódi demokráciának pirulnia kell a nevében elkövetett oroszországi visszaélések miatt, és a történések megmutatják azt, hogy a krisztusi eredetű szociális eszmét nem lehet Krisztus nélkül megvalósítani. „Minden társadalmi mozgalom,

³⁰ K. J.: Az új évben. *Dunántúli Protestáns Lap* 1918. január 6. 1–2.

³¹ Kiss Géza: Nyílt levél a magyar református egyház vezetőihez. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1918. január 20. 28.

³² Szabó Dezső: A magyar protestantizmus problémája. *Nyugat* 6 (1913) 121. A tágabb összefüggésekről lásd Hatos Pál: A magyar protestantizmus és eszmei fordulata Tisza Istvántól Ravasz Lászlóig. *Múltunk* 50 (2005) 99.

³³ Adriányi: *A katolikus egyház*, 20.

³⁴ Lelkiismereti szabadság és szekularizáció. *Evangelikus Óráló* 1918. február 23. 61.

³⁵ Az orosz szeparáció. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1918. február 24. 77.

ha hatalmi paroxizmusában az ellenzékot vérbe akarja fojtani, már bukott, ha hatalmának tetőpontján van is” – vélekedett, majd felszólította a szocializmus hazai híveit, hogy hallgassanak lelkiismeretükre, és ha tenni akarnak a közérdekért, akkor álljanak inkább a kereszténydemokrácia szolgálatába.³⁶ A *Sárospataki Református Lapok* pedig – nyilván az olvasók megnyugtatójának szándékával – arról tudósított, hogy a Parasznia községbe megérkező férfiak, akik orosz hadifogságból tértek haza, jelét sem mutatták az osztály elleni izgatás szándékának, sőt első dolguk volt felkeresni a lelkészt és kérni az úrvacsora kiszolgáltatását, amit négy évig nélkülözniük kellett. A nép többsége tehát megmaradt hitében és erkölcsében.³⁷

A hivatalos egyházi véleményformálók hasonló nézeteket fogalmaztak meg. Jellegzetes példa erre az alsózempléni református egyházmegye világi gondnoka, aki az egyházmegye közgyűlésén kifejtette: korábban még abban reménykedtek, hogy a cárizmus hatalma alól felszabaduló népek demokratikus, békés irányban fognak fejlődni, azonban sajnos azt kellett tapasztalniuk, hogy ennek ellentéte következett be: a szabadság eszméi teljesen elfajultak s féktelen anarchiává torzultak. Arra figyelmeztetett, hogy a bolsevizmus hazai elterjedése óriási veszély lenne, hiszen kiirtaná az emberekből a hazaszeretetet és a vallásosságot, megszűnne a vagyonbiztonság. Ezért arra kérte a lelkészeket és tanítókat, hogy igyekezzenek jó szóval, rábeszéléssel, atyai jószággal meggyőzni az Oroszországból netalán bolsevik eszmékkel fertőzött hazatérő hadifoglyokat.³⁸ A belsősomogyi egyházmegye gondnoka pedig „az orosz bolsevikizmus bomlasztó eszméivel szemben az állami és társadalmi rend és béke fenntartására irányuló” hazafias kötelességeket részletezte hitsorsosai előtt.³⁹ Mint ebből is látszik, 1918-ra sok protestáns véleményformáló – a forradalom veszélyének felismerése miatt – határozottan rendpártivá vált, és a konzervativizmussal való szövetséget kereste.

Az orosz események ugyanakkor egyes lelkészeket az egyház működésének határozott kritikájára sarkallták. A *Sárospataki Református Lapok*ban Szepesi Pál 1918 márciusában arról írt, hogy Magyarországon is a levegőben van az állam és az egyházak szétválasztása. Ebben az esetben szerinte a református egyház ugyan nem semmisül meg, de jelentékeny veszteségeket fog elszenvedni. „Képzeljük el mostani egyházainkat az önkéntes áldozatkészség alapjain. Amikor nincs adósegély, nincs kongrua, nincs az egyházi adózás mögött főszolga-bírói hatalom és nincs állami törvény sem, amely szerint legalább 18 éves koráig mindenkinek »muszáj« valamelyik egyházhoz tartozni. Hogy akkor mi lenne egyházainkkal, azt sok lelkész jól tudja, de legtöbbszörünknek nem sok örömet okoz ez a tudás. És mi ennek az oka? Az, hogy az önkéntes vallásosság és önkéntes egyházi teherviselés nincs olyan mértékben kifejlődve, hogy egyházunk hatalmas épületét megbírná. A »kényszer«-nek fundamentális jelentősége van egyházi életünkben”, írta. Úgy vélte, hogy a reménysugarat a nyugati mintákat követő belmissziós mozgalom jelenti, amelynek tagjai önkéntes munkát végezve, a

³⁶ Dvorák József: Új eszme... *Dunántúli Protestáns Lap* 1918. július 7. 121–122.

³⁷ Jönnék haza. *Sárospataki Református Lapok* 1918. június 9. 119.

³⁸ Mecner Béla alsózempléni egyházmegyei gondnok gyűlés-nyitó beszéde. *Sárospataki Református Lapok* 1918. május 19–26. 102.

³⁹ Kovács József: A belsősomogyi egyházmegye közgyűlése. *Dunántúli Protestáns Lap* 1918. március 24. 56.

hívek adományait felhasználva dolgoznak a közösségi célokért. Szepesi ezért azt javasolta, hogy az egyházi életben a belmissziós mozgalmaknak adják a főszerepet, mert így könnyebb lesz túlélni egy esetleges katasztrófát.⁴⁰

A magyar egyházi véleményformálók számára az orosz forradalmak tehát elsősorban figyelmeztető jelként szolgáltak, amelyből sokan azt a következtetést vonták le: jöhetnek még olyan idők, amikor nem számíthatnak többé az állam jóindulatára, ezért a jövőben elsősorban saját, sokszor elhanyagolt híveikre kell támaszkodniuk.

⁴⁰ Szepesi Pál: Önkéntes keresztyénség. *Sárospataki Református Lapok* 1918. március 10. 51–52.